

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Antal Z. László: Klímaparadoxonok (L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 200 o.)

KOVÁCS ANDRÁS DONÁT

KOVÁCS András Donát: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Kecskemét; kovacs@rkk.hu

András Donát KOVÁCS: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences; kovacs@rkk.hu

Antal Z. László kötete több évtizedes kutatói tapasztalatokra épülő, könyv formájában megjelenített „felkiáltójel”. Felkiáltás a szó legnemesebb értelmében és a modern társadalom érdekében, amely nem hajlandó tudomásul venni, hogy „A kultúra a külső környezethez való alkalmazkodás eszköze, és ha a kultúrában az alkalmazkodás előnytelen mintái alakulnak ki, akkor az alkalmazkodás sikertelenné válhat, és végeredményben a közösség elpusztulásához, széteséséhez, eltűnéséhez vezethet.” (Andorka 2001, 488, idézi Antal 2015, 15.) Miután a klímaparadoxonok elsősorban az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodás nehézségeiből fakadó, meglehetősen összetett konfliktusok és anomáliák, ezért a címben megjelölt – újszerűen feldolgozott – téma időszerűségét és jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ebben a tekintetben a mű megjelenése a 24. órában történt. A szerző megfogalmazása szerint a „remény könyve”, amely azt hivatott segíteni, hogy közelebb jussunk egy igen égető kérdés megválaszolásához: Vajon képesek vagyunk a jelenlegi társadalmi, gazdasági berendezkedés mellett alkalmazkodni a természeti környezet változásaihoz? E kérdéssel a szerző valójában (a környezetben zajló folyamatok közül) az éghajlati tényezők módosulásából fakadó problémákra, valamint a kedvezőtlen hatások enyhítésére szolgáló alternatívákra kíván fókuszálni. Legfőbb célja, hogy újfent tudatosítsa: a klímaváltozás korunk egyik legfőbb kihívása, amellyel társadalmunk minden tagjának szembe kell néznie.

Az elmúlt évtizedben a témával kapcsolatos ismeretek kibővültek, a modellezési módszerek kifinomultabbakká váltak. A tudományos konszenzuson alapuló előrejelzések szerint a földi átlaghőmérséklet – különböző természeti és antropogén hatások eredményeként – a jövőben emelkedni fog, így a 21. szá-

zadban számos globális regionális és lokális hatással kell majd számolni. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) legutóbbi jelentése (AR5 Synthesis Report 2014) leszögezi, hogy a múlt század utolsó harmadában érzékelt felszíni hőmérséklet-emelkedés a továbbiakban is folytatódik, vagyis a klímaváltozás ténye immár vitathatatlan. Ennek mértékéről és kiváltó okairól folyamatos vita zajlik, de az bizonyos, hogy maga a légkör és az óceánok egyre melegebbek, földi viszonylatban csökken a hó és a jég mennyisége, emelkedik a tengerszint és nő az üvegházhatású gázok koncentrációja. A módosulásoknak beláthatatlan következményei lehetnek az egész bioszférára, az élőhelyekre, az ember által lakott környezetre és a társadalmi berendezkedésre, civilizációink további fejlődésére. A többség által elfogadott fentebbi megállapítások ellenére a problémakört – a környezeti rendszerek összetettsége és spontaneitása miatt – még ma is számos dilemma övezi, a különböző médiafelületeken és a közbeszédben gyakran általánosítások, pontatlanságok, találgatások hangzanak el. A túlzásokba eső híradások és a bizonytalanságokkal terhelt jövőprojekciók mellett – ahol a fenntarthatóság, a környezetvédelem és a felmelegedés fogalmi bizonyos tekintetben elcsépelten hangzanak – meglehetősen nehéz a klimatikus változással kapcsolatos társadalmi kérdésekről frázisoktól mentesen értekezni. Ma már nagyon szűk az a mezsgye, ahol a ténylegesen életbevágó környezeti konfliktusokat úgy meg lehet fogalmazni, hogy az mind a szakmai, mind az érdeklődő körök figyelmét megragadják, és hogy a leírt sorokat ne használhassák ki szélsőséges hangulatkeltésre sem a „pánikolók”, sem a szkeptikusok. A szerzőnek nagyon jól sikerült elkerülnie ezeket a veszélyeket. Körültekintő, higgadt ki-mértséggel „kongatja a vészharangot”, és ez talán kellő aggodalmat keltve felelősségre és cselekvésre ösztönöz. Vagyis úgy próbálja átadni a klímaparadoxonok fogalma köré felépített felvetéseit, tapasztalatait, hogy a sokszor hallott, már-már unalmassá vált felhívásoknak is ereje legyen.

A Környezet és társadalom – 21. századi forgatókönyvek című sorozatban megjelent, hét fejezetből álló írás közel 160 oldalon keresztül taglalja az ember-környezet kapcsolat sajátos vetületét. (A teljes oldalszám az irodalomjegyzékkel és a mellékletekkel együtt 200 oldal.) A kötet filozófiai síkon is elgondolkodtató, de az elméleti megközelítések mellett mégis a gyakorlati tapasztalatok nyújtának igazi újdonságot. Antal Z. a komplex témát alapvetően társadalomtudományos, azon belül is elsősorban szociológiai nézőpontból dolgozza fel, nagy teret adva az empiriának, a külföldön és hazánkban szerzett ismereteknek.

Napjaink egyik legfőbb problémakörének a középpontba állításával a szerző bevezeti a klímaparadoxonok fogalmát. Ezek a különleges paradoxonok olyan ellentmondásokat takarnak, amelyek a gazdasági fejlődés és az éghajlatváltozási kockázatok csökkentése – illetve a környezettudatosság és a fogyasztás trendjei – között feszülnek. Az ellentétpárok egyre feloldhatatlanabbnak tűnnek, és a komplex környezeti problematika egyre súlyosbodó meglétére hívják fel a figyelmet. Antal Z. – mások gondolatait megerősítve – arra a következtetésre jut, hogy a modern társadalmakban uralkodó szemléletmódok jelen-

tősen lassíthatják és gátolhatják azokat a törekvéseket, mechanizmusokat, amelyek a környezeti kockázatok csökkentését célozzák, így meggyengíthetik vagy akár teljesen ellehetetleníthetik a klímaváltozás elleni küzdelem megkezdett lépéseit. Megállapítja: „Az éghajlatváltozás iránt megnyilvánuló érdeklődés és az éghajlatváltozás kockázatainak csökkentése érdekében tett erőfeszítések ellenére az elmúlt évtizedekben ezek a kockázatok nem csökkentek, hanem növekedtek.” (Antal Z. 2015, 12.)

Az első fejezet egyrészt a társadalom és a természet kapcsolatának egyes lényegi mozzanatait és fordulópontjait eleveníti fel, másrészt a kedvezőtlen környezeti változások által kiváltott klímatudatosság fokozatos megerősödését emeli ki. A sorok írója – nagy figyelmet szentelve a 20. század utolsó harmadában felfokozódó tudományos érdeklődésnek – eljut az „új környezeti paradigma” szükségességének kiemeléséhez. Az új környezeti paradigma maga a környezetközpontú világnézet, amely alapjaiban különbözik a technológiai fejlődést hangsúlyozó „domináns szociális paradigma” elveitől. Egyszerre jelenti az ember-környezet viszony intellektuális, gondolati megközelítését és a környezet védelmének lehetséges, objektív megvalósítási céljait, amely a környezettudatosságon, a természeti erőforrásokkal való takarékoságon és a felelősségvállaláson keresztül képes kibontakozni. Ezzel függ össze a szerző provokatív kérdésfelvetése, mellyel felfedi legfőbb dilemmáját is. Már rögtön a mű letelején, az alcímben megjelenik a felvetés: „Lehet-e harmónia természet és társadalom között?” A válasz igen, de csak totális paradigmaváltással, amelynek részeként a klímatudatosság is fokozatosan meghatározó társadalmi normává válik. Ennek a váltásnak a társadalom szövetében számos következménye és lenyomata van, amely a társadalomkutatók számára elméleti és módszertani szempontból egyaránt tanulságos lehet. A szemléletváltás ugyanis alkalmat ad arra, hogy górcső alá vegyük azokat a folyamatokat, amelyek a természet változásához való alkalmazkodást elősegítik vagy megnehezítik. Felmerülnek tehát a lényegi kérdések: Hogyan képesek alkalmazkodni az egyes társadalmi csoportok az éghajlatváltozáshoz? Vajon mit tesz és mit nem tesz meg egy közösség a „túlélés esélyeinek növelésére”?

Globális szinten jól látható, hogy a korábbi nemzetközi kezdeményezések, egyezmények és erőfeszítések egyelőre nem hoztak átütő sikert. Az éghajlatváltozással kapcsolatos állásfoglalások, figyelmeztetések ellenére az emberiség továbbra sem törekszik az ember-környezet harmónia visszaállítására. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az uralkodó társadalmi paradigma keretei között a klímaváltozással kapcsolatos környezetvédelmi célok nagyon korlátozottan tudnak érvényesülni. Thomas S. Kuhn gondolatmenetére építve Antal Z. így fogalmaz: „Annak ellenére, hogy az éghajlat változásával foglalkozó tudományos eredmények (...) növekvő kockázatokra hívják fel a figyelmet és annak ellenére, hogy ezeket a kockázatok az elmúlt évtizedekben az országos és a helyi vezetők és a különböző társadalmak minden tagja megismerhette, mindeddig nem sikerült a kockázatok csökkentése érdekében szükségesnek tartott lépéseket

megtenni. Véleményünk szerint ez már olyan anomália, amely a paradigmák váltságának tekinthető” (Antal Z. 2015, 36.). A szerző tapasztalatai és feltételezése szerint ez a váltság nem más, mint természet és társadalom diszharmóniája, amely nem a globális térben, hanem sokkal inkább a lokalitásokban oldható fel. Úgy véli, hogy a lokális szintű cselekvés és autonómia jelenti a környezet- és klímatudatosság leghatékonyabb útját. Itt jut el a következtetésig, mely szerint nem a nemzetközi doktrínák, hanem a helyi klímaprogramok és az azokat garantálni képes önkormányzatok és civil szerveződések képesek választ adni a felmelegedéssel és egyéb klimatikus változásokkal kapcsolatos kihívásokra, majd végül a klímaparadoxonok feloldására. Ennek az alulról történő építkezésnek kontinensünkön elsőként Nagy-Britanniában lehettünk tanúi, ahol már korábban felismerték az éghajlatváltozás növekvő és mindenre kiterjedő jelentőségét. Itt készültek azok a példaértékű települési klímastratégiák, amelyek iránymutatásul szolgálnak szerte Európában. A szigetországi törekvéseket bemutató 3. fejezetben, a települési szintű klímaprogramok rövidebb nemzetközi áttekintése után az Egyesült Királyságban kidolgozott klímaprogramokkal, azok háttérével, támogatottságával és konkrét eredményeivel ismerkedhetünk meg. Döbbenetes, de mindezek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy még az egyik legklímatudatosabbnak vélt brit kormányzat sem képes klímapolitikai céljait véghezvinni. Giddens szerint ennek okait a gazdasági szereplők érdekérvényesítő erejében, de talán még ennél is inkább az általánosan növekvő klímaszkepticizmusban fedezhetjük fel. A társadalom berögződött értékrendje és normái erősen korlátozzák az új paradigma létrejöttét, még egy olyan országban is, ahol a környezettudatos mozgalmak érdekérvényesítése vagy a klímatudatosság relatíve magas szintre jutott.

Jogos a kérdés: Mi lehet akkor nálunk? Lényegében erről nyújt tájékoztatást a könyv második része. Az Országos és helyi szintű klímaprogramok Magyarországon c. fejezet alapos helyzetképet ad a hazai elképzelésekről, célokról, a programok jelentőségéről és támogattságáról, a klímabarát településekről, a klímakörök tevékenységéről. A Nemzeti Éghajlatvédelmi Stratégia és a VAHAVA-kutatás egyes részleteit kiemelve a szerző rámutat az egyéni felelősségvállalás, valamint a karizmatikus egyének tudásának és tenni akarásának jelentőségére.

A hazai környezeti nevelésben elért eredmények kapcsán a szerző négy kulcsszót emel ki, amely akár a klímaparadoxonok feloldásának négy fő faktora is lehet: hagyományápolás, környezetvédelem, közösségépítés és felelősségvállalás. A hazai klímavédelmi intézkedések volumene és a prominens vélemények alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a hazai elképzelések és megvalósulásuk között széles szakadék tátong. Vagyis a magyarországi klímavédelemben feloldhatatlan ellentmondások feszülnek, a klímaparadoxonok hazánkban is igen szembetűnően és élesen jelentkeznek. Ennek oka a klímatudatosság alacsony színvonala, a kockázati tényezők elhanyagolása, a csökkenő érdeklődés, a felszínes és álságos politikai játszmák, az önkormányzatok meggyengülése és a pazarló fogyasztási szokások. Ez utóbbi – melynek bemutatására külön rövid fe-

jezetet szánt a szerző – évszázadok óta túlzó trendet mutat. A fogyasztásnak nem tud határt szabni a jelenlegi paradigma, még annak ellenére sem, hogy ez tudvalévően hatalmas veszélyeket rejt és hosszabb távon nem fenntartható. A fogyasztás optimalizálása „csak gyökeresen új elveken nyugvó társadalomban képzelhető el” (Antal Z. 2015, 141.).

A figyelmező mondatokat hatásosan támasztják alá a fejezeteket indító versidézetek: Petőfi, Arany, József Attila, Nagy László és W. Butler sorai. Ők, bár nem a tudomány szavával, de művészi igénnyel fejezték ki, hogy minden az emberen mint közösségi lényen múlik. A klímaparadoxonok feloldásának kulcsa maga az ember és az általa alkotott közösségek. Ezért nagyon fontos, hogyan is gondolkodunk a ma emberéről. A kötet a társadalombölcseleti alapokon alkotott emberképtípusok taglalásával zárul, ahol a szerző rávilágít arra, hogy az ember természetben való létezése nem öncélú. Az ezt felismerő új embertípus létrejötté korunk válságának leküzdésében kulcsfontosságú. Az optimista jövőkép szerint a posztmodern értékeket magáénak valló környezettudatos ember a homo oecologicus képében jelenik meg, és idővel remélhetőleg képes lesz felváltani a homo oeconomicus individualista, önző uralmát. Az ellentmondások – a szerző tapasztalatai szerint – még egy ideig feloldhatatlannak látszanak, de egy új értékrend esélyt adhat a klímaparadoxonok megszüntetésére.

A környezet- és klímatudatosság társadalmi jelentőségét hangsúlyozó könyv naprakész információkat nyújt az Egyesült Királyság, illetve hazánk országos és helyi szintű éghajlatvédelmi programjairól, így a tudatosság és felkészültség különbségeire, hiányosságaira is rávilágító fejezetek tanulsággal szolgálhatnak mindannyiunk számára. Mindezt a mű legvégén kiváló mellékletek sora egészíti ki, amelyek alátámasztják a mondanivalót és tovább erősítik a klímabarát szerveződések jelentőségét.

A L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelent kötet szakmai és laikus szemszögből olvasva is izgalmas alkotás. Ugyanúgy hasznosan forgathatják a politikai és szakmai döntéshozók, az önkormányzati szakemberek, a környezetvédelmi civil szervezetek, mint az oktatásban lévő tanárok és diákok, sőt tulajdonképpen valamennyi környezettudatos olvasó, akik idővel a környezetért felelősséget vállaló és tenni akaró egyénekké kell, hogy váljanak.